

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

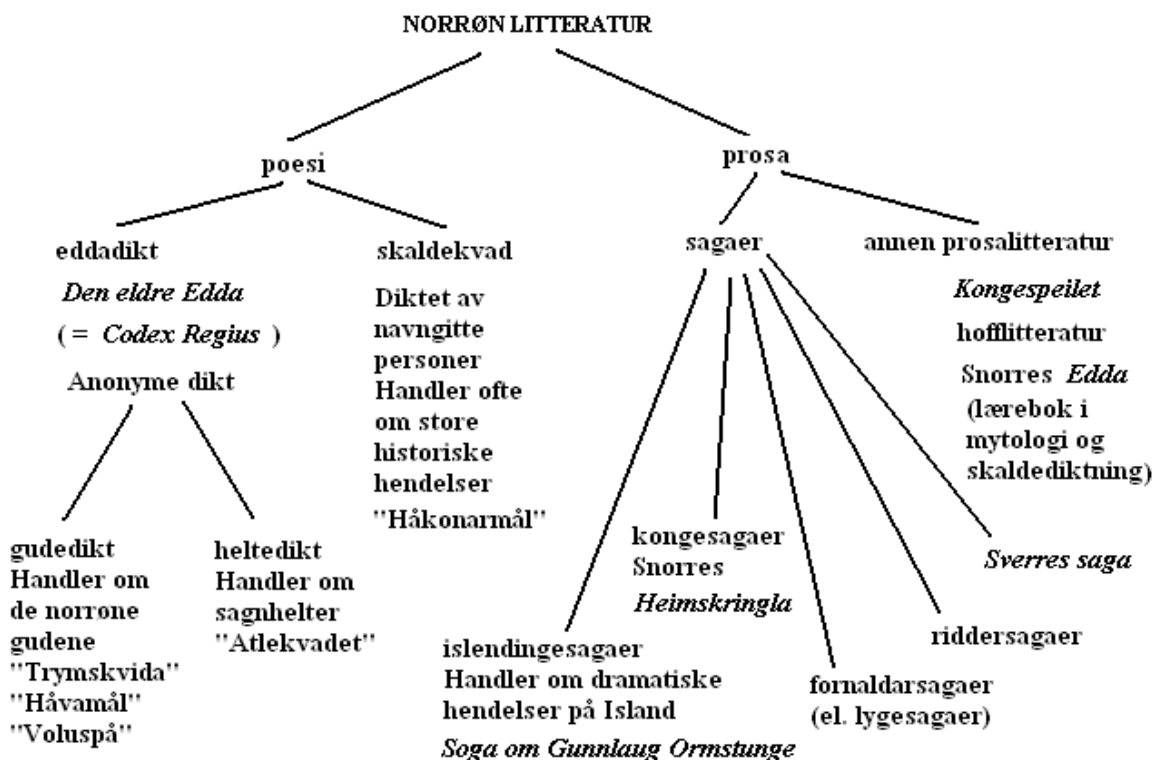
Sist oppdatert 09.12.20

Saga

(_sjanger, _skjønnlitteratur) En saga er i utgangspunktet en prosafortelling med opprinnelse i Island eller andre skandinaviske land i middelalderen.

Betegnelsen “saga” har senere også blitt brukt om omfattende litterære verk om storfamilier/ætter, som i briten John Galsworthys romanserie *The Forsythe Saga* (1906-22). Amerikaneren Alex Haleys roman *Roots: The Saga of an American Family* (1976) følger en afroamerikansk slave som blir fanget i Afrika og de neste generasjonene av hans slekt. Margit Sandemos *Sagaen om Isfolket* (1982-1989) er en lang romanserie. Litteraturkritikere kan kalle et verk en saga, slik det skjedde med f.eks. tyskeren Thomas Manns *Buddenbrooks: En families forfall* (1901). Den iransk-nederlandske forfatteren Kader Abdolahs roman *Huset ved moskeen* (på norsk 2007) har blitt kalt en slektssaga.

Oversikt over noen sjangrer i norrøn litteratur, inklusiv eksempler på sagaer:

De tre sagaene om kong Sverre, Håkon Håkonsson og Magnus Lagabøte er eksempler på kongelige samtidssagaer.

Flere eksempler:

Orknøyingenenes saga – handler om jarlene på Orknøyene i en brytningstid da kristendommen var en ny religion for folk på øyene

Gisle Surssons saga (midten av 1200-tallet) – en psykologisk skildring av hovedpersonen

Njáls saga – om vismannen Njál og om slektsfeider på Island

Andre: *Gunnlaug Ormstunges saga*; *Egils saga* (*Egil Skallagrimssons saga*); *Ravnkjell Frøysgodes saga*; *Eirik Raudes saga*; *Laksdøla saga*; *Fostbrødrene saga*; *Vatnsdøla saga*; *Kormaks saga*; *Hallfred Vandrådeskalds saga*; *Øyrbyggja saga*; *Viga-Glums saga*; *Bjørn Hitdølakjempes saga*; *Sambandsmennesnes saga*; *Hønsa-Tores saga*; *Grettes saga*; *Grønlendingesaga*; *Sigmund Brestessons saga*

Sagafortellerne er først og fremst opptatt av de mektige personene som skaper historie (konger, krigere, storbønder), og dem som foreviger historien (skalder/diktere). Viktige personer blir presentert gjennom opplysninger om de ættene/slektene som de tilhører. Kvinner og tjenestefolk blir vanligvis “usynliggjort”. I en saga blir personene eldre; de er ikke alltid i samme alder slik som f.eks. noen detektivhelter (Firle 1992 s. 46). Naturskildringer er sjeldne. Naturen er geografi, ikke stemningsskaper.

Sagaene er handlingsmettede fortellinger uten “unødvendig” dveling ved detaljer (et unntak er lange passasjer med juridisk prosedyre, som for samtidens tilhørere var viktige, men som noen ganger har blitt kortet ned eller helt utelatt i oversettelser). Fortelleren er auktoral, men ikke alltid allvitende. Fortellemåten har ofte et novellistisk preg: dramatiske høydepunkter, raskt takt og sterk konsentrasjon, uten mye utbroderende språkpyrd. Det er relativt mange sceniske opptrinn med replikker og understatements. Det veksles mellom fortelling i preteritum og i presens (“historisk presens”).

Innsiden til personene får vi oftest forståelse av gjennom det de sier og gjør (eller ikke sier og ikke gjør). Tilhøreren eller leseren får altså i liten grad tilgang til personenes tanker og følelser, og må selv dra slutninger om personenes indre liv. Fortelleren vil framstå som nøytral, en instans som overlater til leseren å dømme. Dette bidrar til å gi leserne inntrykk av at det er historisk sannhet som blir fortalt.

Personene kan ikke forandre sin skjebne/lagnad, men de kan prege sitt eget ettermæle gjennom å dø ærerikt. En person kan så å si “slå seg ut av skjebnen” gjennom å møte døden stående. Det er ærerikt ikke å la seg lamme av lagnaden, og

å dø med et lakonisk uttrykk for dødsforakt på leppene. I de siste sekundene en person har igjen å leve, kan personen si noe som gir et evig ettermæle. Det råder en jernhard determinisme i sagaens verden. Spådommer og varsler i drømmer er umulige å unnsnippe.

Fortelleren beundrer mennesker som mange lesere i dagens Norge vil ta moralsk avstand fra. Sagafortelleren søker etter helter. Idealet er å være både romslig og ærerik i all sin ferd. Motsetningen til det heroiske idealet er småskårenhet, og stakkarslige og feige mennesker blir foraktet av fortelleren. Den modige hardhausen er en typisk sagahelt. Han er trofast og urokkelig. For en slik person er æren og et godt ettermæle viktigere enn å overleve. Han er bare villig til å bøye seg for skjebnen, ikke for menneskelige motstandere. Helten kan ikke være småskåren, men må gjøre sine handlinger til gagns, enten det er godt eller ondt.

En urett må hevnes, og det er bestemte regler for hvordan hevnen skal gjennomføres. Blodhevn er å hevne en frende. Et drap må uansett alltid gjengjeldes, og konsekvensen er ofte serier av drap mellom slektene. Sagaens mennesker glemmer aldri en urett. Det er mye konflikt mellom herskere og mellom slekter. Hevn er en måte å beskytte ætten på, til å bevare maktbalansen. Hele samfunnet var bygd på prinsippet om likevekt mellom de største ættene. For mye hell kan lede direkte over i uhell, fordi det skaper ubalanse og misunnelse mellom ættene.

Islendingesagaenes handling foregår i de fleste tilfeller på 900-tallet, men de er skrevet ned på 1200-tallet. De er delvis nedskrevet og delvis diktet av islendinger. Den såkalte "friprosateorien" går ut på at sagaene har hatt en temmelig fast form lenge før de ble nedskrevet. Ifølge denne teorien har ikke sagaene forfattere, men fortellere på linje med eventyr-fortellere som viderefører en muntlig tradisjon. "Bokprosateorien" går ut på at noen personer har skapt sagaene som relativt fri diktning, som en slags historiske romaner skrevet av enkeltforfattere som vi i dag ikke kjenner navnene på. Noen mener at *Egils saga* er skrevet av Snorre Sturlason.

Det er bevart ca. 30 islendingesagaer. Sagatiden blir regnet til mellom år 930 og 1030, og det er dette tidsrommet de fleste islendingesagaene foregår. Island var da et ætte-stolt nybyggersamfunn. Nedskrivningen foregikk på 1200-tallet, dvs. 200-300 år senere. Vi får høre om både høvdinger og bønder, og det er mye rivalisering og maktkamp. I islendingesagaene er æresbegrepet sentralt (kampen om et godt ettermæle, og plikten til blodhevn). Noen av islendingesagaene tematiserer normkonflikten mellom hedenskap og kommende kristendom.

Snorre Sturlason var både historiker, dikter og lovseie-mann. Han utnyttet mange kilder da han skrev sine sagaer, men gjorde tekstene til sammenhengende helheter. Han viser maktkampen mellom kongen og stormenn, på grunn av personkamp, kamp om prestisje og økonomiske interesser. Han gir en psykologisk beskrivelse av Olav den hellige sin utvikling: Olav forandrer sitt sinn (*Sagaen om Olav den hellige*).

Bergsveinn Birgisson's bok *Den svarte vikingen* (2013) handler om “den svarte vikingen, Geirmund Heljarskinn, en mann som vi nesten ikke vet noe om, men som kildene lar skinne igjennom var en svært betydelig mann, den største av alle dem som bosatte seg på Island fra slutten av 800-tallet. Geirmunds problem er at det ikke er skrevet noen saga om ham, i motsetning til om mange av de andre landnåmsmennene. Inntil Bergsveinn, som også er hans etterkommer, nå har kommet på sporet av ham. [...] Og gjennom å følge den legendariske “Halvs saga” nøster han opp Geirmunds forfedre på Avaldsnes helt tilbake til stamfaren Ogvaldr, som skal ha gitt stedet dets navn. Dette er sagnmateriale knapt noen historiker har turt å bruke siden den moderne historievitenskapens gjennombrudd på 1800-tallet, fordi det gjennom hundrevis av år var blitt omformet til det ugjenkjennelige. Selv om vi vet fra arkeologisk materiale at det satt mektige høvdinger på Avaldsnes i århundrer før Harald Hårfagre kom til makten. Et vanlig tema i de legendariske fornalderssagaene er plyndringstokter til Bjarmeland, området rundt Kvitsjøen i nordøst. Igjen er vi inne på et område der forskerne i lang tid har vært skeptiske, fordi sagaene her beskriver troll, jotner, samer og mennesker i skjønn forening. Bergsveinn mener likevel at sagaskildringene inneholder en historisk kjerne. De handler bare ikke om plyndring, men om handel og utveksling, slik vi vet det foregikk i vikingtiden. Han ser flere tegn på at Geirmund dro til Bjarmeland for å få tak i hvalross.” (*Klassekampens* bokmagasin 19. oktober 2013 s. 12-13)

Fornalderssagaer foregår (i motsetning til ættesagaene) i tida før landnåmet på Island (dvs. før perioden som begynner ca. år 870). En av fornalderssagaene “heter *Illuga saga Gríðarfóstra*. [...] I sagaen er trollkjerringa ei omskapt kongsdatter og Hild [...] er datteren hennes. Trollkjerringa blir løst fra trolldommen fordi Illugi tar kampen opp med henne. Fornalderssagaene ble skrevet på Island i siste del av middelalderen, og de bruker gjerne motiv fra eventyr og gamle mytiske fortellinger. Vi vet at disse sagaene var populære ved det norske hoffet. En del av balladene vi kaller troll- og kjempeviser henter stoffet sitt fra fornalderssagaer, og balladene har trolig vært diktet mens denne litteraturen fremdeles var aktuell.” (http://www.bokselskap.no/boker/30ballader/om_helleliti; lesedato 15.01.15)

I 2012 fikk alle niendeklassinger i Norge en gratis utgave av boka *Snorres kongesagaer: Høydepunkter* (*Dagbladet* 5. november 2012 s. 42). “Nå kommer en egen, illustrert versjon av Snorres kongesagaer for ungdom. I samarbeid med Sparebankstiftelsen DNB NOR gir Gyldendal forlag bort boka gratis til alle landets 9. klassinger. Opplaget på denne skoleutgaven er 80.000 eksemplarer som i disse dager distribueres til alle landets ungdomsskoler.” (<http://arnstad.scanmine.com/>; lesedato 19.11.12) Oversettelsen er ved Kjell Arild Pollestad og boka er illustrert med komiske tegninger av Jørn Werner Andersen.

En “tott” er en enkeltdel av en saga. *Flatøybok* er skrevet på Island, men handlingen foregår i Norge og de sentrale personene er norske konger. Boka ble skrevet av to prester rundt år 1385 med støtte fra den islandske storbonden Jon

Håkonsson. Boka er forsynt med en rekke tætter (flertall for tott), og disse småhistoriene (som kan minne om noveller) handler om forholdet mellom kongene og vanlige menn.

Den svenske forfatteren Esaias Tegnér's *Frithiofs saga* (1825) ble i sin tid en bestselger og er basert på den islandske sagaen *Fridtjov den frøkne*.

En sagaroman ("saganovel") er "a form of the novel in which the members or generations of a family or social group are chronicled in a long and leisurely narrative"; f.eks. briten Jess Foleys *No Wings to Fly* (2006).

Den islandske forfatteren Bergsveinn Birgisson har skrevet *Soga om Geirmund Heljarskinn* (på norsk 2016). "Etter å utgitt boka om den svarte vikingen, muligens en fjern slektning av Birgisson, får forfatteren en dag en telefon fra Island. Et sensasjonelt funn er gjort, et manuskript som er blitt liggende uregistrert i Nasjonalbiblioteket på Island. Dette er intet mindre enn the missing link, sagaen om Geirmund Heljarskinn, ført i pennen på Flatøy Kloster av en prior ved navn Brand den frode. [...] Birgisson kaster seg på første fly og resten er historie. Nå foreligger "Soga om Geirmund Heljarskinn" i all sin fascinerende fargerikdom og dramatiske framdrift, skrevet med et fabelaktig overskudd, fyndig replikkveksling og med en frodighet så vilter at Birgisson på vegne av Brand den frode har mottatt en pris for "den mest interessante erotiske skildring 2015". Det er fristende å si at hvis du bare skal lese én islendingesaga i høst, bør det bli denne. Brand den frode, som er den eneste navngitte forfatteren av en slik saga, fører en forrykende penn. Selvsagt er han et pseudonym for den litterære svindleren Bergsveinn Birgisson, som med denne boka har levert en kjærlighetserklæring ikke bare til sagatradisjonen, men også til forskningen rundt den. Både forord og etterord er grundig forsynt med historiske vurderinger og avveininger, behørig forsynt med kildehenvisninger." (*Dagbladet* 23. september 2016 s. 39)

Njáls saga

Denne lange sagaen består av fire hoveddeler. Hallgjerd er en av hovedpersonene, og den viktigste i første del. Gunnar fra Lidarende er den sentrale i andre del, Njål og hans sønner i tredje del, og Kåre i fjerde del (denne siste delen er preget av en kristen forsoningstanke). *Njáls saga* er en av de minst enhetlig komponerte islendingesagaene, men holdes sammen av uomgjengelige årsakssammenhenger gjennom mange år. Det er store bølger mellom blodsutgytelser og perioder med forlik og ro. Det som binder sagaen sammen til en helhet, er blodhevn som sosial dynamikk.

Mesteparten av sagaen består av dialoger. Vi kommer forholdsvis nært innpå omtrent 25 personer, mens i underkant av 700 personer blir nevnt (en utgave har et navnerregister som utgjorde 14 sider). De sentrale personene kommer til orde særlig

i krisepunktene i deres liv. Fortelleren har et stort “dramaturgisk” overblikk. Sagaen slutter med en slags signatur: “Og her sluttar eg Brenne-Njåls saga.”

Hallgjerd blir en skjebnebærende gjennomgangsfigur i hele sagaen. Hun deltar sjelden direkte i handlingen, men egger til strid og setter handling i gang (det er ca. 15 scener med egging i denne sagaen). Fortelleren har en sterk uvilje mot Hallgjerd. Hun er et over-erotisk “hunn-dyr” som bringer med seg død og fordervelse. Beskrivelsen av henne kan av fortelleren være ment som en pekefinger til de kvinnelige tilhørerne. I historien fungerer hun som en måte å varsle og forklare hendelser på. Hun er en desillusjonert kvinne da hun møter Gunnar fra Lidarende, og blir en kasteball for sin egen natur og for skjebnen. Hun ønsket egentlig ikke drapet på sin andre ektemann. I en berømt episode nekter hun å gi av håret sitt til Gunnars buestreg fordi hun vil hevne seg (hun vil ikke ha tvunnet sitt hår sammen med den forhatte Bergtora). I det islandske samfunnet kunne ikke kvinner ta blodhevn direkte, men indirekte kunne de medvirke til hevnen.

I Gunnar fra Lidarende forenes periodens motsetning mellom ættekravet om blodhevn og det allmenne ønsket om fred. Gunnar har preg av en europeisk ridder, en mann som er sterk og lidenskapelig, og som tar hensyn til sin samvittighet. Han elsker landet og vil ha fred, men blir innviklet i en rekke drap. Han forener følsomhet og selvbeherskelse, og liker ikke å drepe (“Skal tro,” sier Gunnar, “om jeg er så mye mindre til kar enn andre fordi det er meg mer imot enn andre å drepe folk”). I en scene med Gunnar kommer en av de ytterst få skildringene i sagaene av en person som nyter et landskap som vakkert: “Fager er lia, aldri har ho synest meg så fager som no. Bleike åkrar og slegne vollar. Eg vil ri heim og ingenstad fara.” (Aslak Liestøls oversettelse)

I både Gunnar og Njål brytes to helt forskjellige livssyn med hverandre: det hedensk-norrøne og det kristne. Også Njål vil mildne motsetningene mellom ættene, men hans gode råd fører alltid til den omvendte virkningen enn den tilsiktete. Det som skulle bli til lykke, blir på grunn av skjebnen alltid til ulykke. Bare helt til slutt i sagaen gjør de uforsonlige fiendene opp med hverandre, og de kristne normene slår igjennom. Sagaen ender med et menneskesyn der samfunnet er hevet over fataliteten.

Njål framstår som en patriark-skikkelse. Han er kunnskapsrik, fremsynt og mektig, og han mekler i konflikter for å oppnå forlik. Han framstår som både godhjertet og trofast, men er underkastet en uavvendelig skjebne. Njål er en av de mest lovkyndige mennene i sin samtid. Ikke bare kjenner han lovene, han er også en slags spåmann, med evne til å se inn i framtiden. Derfor spør Gunnar han om sin lagnad. I Njål-skikkelsen har fortelleren forent mange slekters og generasjoners tanker om hva som kan dempe samfunnskonfliktene på Island. Når Njål innser at hans siste time har kommet, fordi huset hans er satt fyr på og fienden står utenfor, brer han en oksehud over seg og kona Bergtora, legger sin lille dattersønn i mellom

dem, og lar seg brenne til døde. Han gir opp å kjempe mot skjebnen og vil ikke føre den tragiske bølgen av blodhevn videre.

Andrew Joseph Hamers avhandling *Njáls saga and its Christian background: A study of narrative method* (2008) tematiserer den kristne påvirkningen i *Njáls saga*: “It is to be noted that there is a greater number of explicitly Christian elements within *Njáls saga* than in any of the other *Íslendingasögur*, and in addition, an account of the Conversion of Iceland is placed near the centre of the narrative, two facts which encourage a search in ecclesiastical literature for sources for *Njáls saga*. On the other hand, there has been no critical agreement concerning whether the Conversion has much effect on the ethical values of the society portrayed in the saga, which might suggest that the influence of Christian literature was small, and localised within the Conversion chapters. In addition to looking for Christian sources, therefore, the present study also seeks for evidence in the saga of an overall Christian-ethical standpoint, inherited from the author’s reading in ecclesiastical literature, from which characters and events can be judged.” (<http://dissertations.ub.rug.nl>; lesedato 29.10.12)

“The study [Hamers *Njáls saga and its Christian background: A study of narrative method*] ends with some remarks on the early reception of *Njáls saga*, based on a discussion of the illuminated capitals found in the manuscript AM 133, dated to ca. 1300 – approximately only twenty years after the saga was written. Pictures on fol. 14r and 14v show a lion fighting with a dragon, and a human figure piercing a dragon with a sword; these pictures introduce Gunnarr and Njáll into the narrative. The two pictures are compared with iconography from elsewhere, and it is concluded that the lion-dragon fight is a representation of Christ’s first defeat of the devil at the harrowing of Hell (the purpose of Christ’s first coming), while the ‘human’-dragon fight is, in fact, a representation of St Michael’s final defeat of the devil at the end of time (at Christ’s second coming, and the Last Judgement). The references in these pictures, in the first to the redemption of the undeserving, and in the second to the damnation of the impenitent, show that the early artist had understood the principal theme of the saga to be the cooperating action in judgement of justice and mercy, with its model in the divine scheme of salvation.” (<http://dissertations.ub.rug.nl>; lesedato 29.10.12)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>